

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

БОДНАР АЛЛА ЯКІВНА

ВЗАЄМОДІЯ КОЛЕКТИВНОСТІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ
В СТИМУЛЯЦІЇ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ

19.00.07 - педагогічна та вікова психологія

Автореферат

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

КИЇВ - 1994

00755748 (-)

Дисертацією в рукописі

AB 31.199

Робота виконана в Київському університеті
ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор педагогічних наук, академік
АПН України, професор О.В.Киричук

Офіційні опоненти - доктор психологічних наук,
професор Г.В.Ложкін
кандидат психологічних наук
І.Л.Федоришина

Провідна організація - Український педагогічний
університет ім. М.Драгоманова

Захист відбудеться 29 листопада 1994 р. об 11 годині
на засіданні спеціалізованої ради К 113.04.01 в Інституті
психології АПН України за адресою: 252033, м. Київ,
вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Інституту психології АПН України.

Автореферат розіслано "28" жовтня 1994 року.

Вчений секретар
спеціалізованої ради,
кандидат психологічних наук

М.І.Алексєєва

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження

Проблема людини, розвитку індивіда, піднесення людської особистості як індивідуальності та активного суб'єкта соціальної дії є однією з важливіших у суспільній теорії та політичній практиці.

Творча активність певною мірою є проявом соціальної суті людини. Зростаєча автономність та вибірковість людини щодо зовнішнього світу неодмінно передбачає усвідомлення себе не тільки як суб'єкта діяльності, але й як суб'єкта життєдіяльності (К.О.Абульханова-Славська). Вирішення проблеми неможливе без досконалого вивчення та дослідження соціально-психологічних закономірностей взаємодії особистості та суспільства, індивідуального та соціального, залежності індивіда від колективу та його свободи в ньому.

Ствердження колективізму і тільки колективізму, порушення балансу індивідуального та колективного початків у глибинній свідомості людей, зневажливе ставлення до індивідуальності та принесення її в жертву мнимій колективності, формальна увага до конкретної людини та підкорення її волі, бажань, здібностей і навіть потреб абстрактному "треба" призвели до гострого дефіциту в талановитих людях в активізації ролі людини, в прояві нашого реального "Я", в особистостях, у котрих є не тільки здібності, але й потреба у власному саморозвиткові та самовдосконаленні.

Суспільство потребує професіоналів, творчих особистостей, яскравих індивідуальностей, котрі здатні самостійно, по-новому ставити перед собою цілі, завдання, пропонувати нестандартні рішення. У той же час суспільство має нарешті виконати свою найвищу, гуманістичну місію - забезпечити простір для творчого розвитку кожного, виховання у людини почуття особистої відповідальності за те, щоб її власне життя здійснилося, щоб вона реалізувала себе та задовольнила свої духовні потреби.

Важливим етапом у соціально-професійному становленні особистості є вуз. Але коло проблем, пов'язаних із підготовкою спеціалістів усе ще мало диференційовано у психології як науці. Теоретичного та експериментального вивчення потребують питання:

-визначення умов та факторів, які сприяють виникненню професійних інтересів, мотивів, цінностей, як необхідних передумов професійного зросту особистості;

-дослідження закономірностей професійного самовизначення на етапі навчання у вузі;

-виявлення індивідуально-психологічних особливостей у процесі виховання та самовиховання, основних етапів становлення особистості студента, особливостей його самосвідомості та інше, що, на наш погляд, може зробити певний внесок у розробку загальної концепції діалектики подальшого розвитку особистості в процесі навчання у вузі.

Дослідників вікової та педагогічної психології з проблем професійного самовизначення насамперед цікавлять особливості конкретного періоду життя людини, в нашому випадку - студентський вік, який можна схарактеризувати як час входження індивіда в період дорослості та соціальної зрілості, безпосередньо пов'язаний із професійним та соціальним самовизначенням, тобто з відповідальним вибором життєвого шляху. Суттєвий внесок у розробку проблеми студентства як соціальної групи, як конкретного періоду життя людини внесли Г.Х.Айсіна, Г.А.Олександров, О.Н.Дусавицький, Н.І.Ісєєв, О.В.Киричук, І.С.Кон, Т.П.Моралова, Н.М.Пейсахов, М.Х.Тітма, В.Я.Ляудис та Г.В.Ложкін,

Входження студента в середовище нових контактів, ролей, норм ставить його перед необхідністю засвоїти специфіку вузівського середовища, адаптуватися в новому колективі, набути знань та навичок, необхідних для учбової діяльності й подальшого розвитку себе як особистості. Підставою для цього та основною рушійною силою є спільна діяльність членів групи, їх взаємодія та спілкування. Зміст вузівської підготовки спеціаліста має відтворити увесь спектр соціальних відносин людини і найближчого середовища, що безпосередньо передбачає посилену увагу до внутрішніх рушійних сил особистості. Професійне самовизначення та події, що відбуваються під час навчання у вузі дуже важливі для подальшого життя, бо саме в цей період відбувається усвідомлення студентами своїх професійних інтересів, формування мотивів і цілей майбутньої діяльності, формування системи взаємозв'язків та відносин, стилю діяльності та загальної спрямованості життєвого шляху особистості.

У численних роботах М.Р.Руткевича, І.Р.Кагана, М.Х.Тітма, О.Г.Спіркіна, А.М.Титаренко, В.І.Шубіна, А.В.Петровського, В.А.Ядова, О.Г.Асмолова, А.В.Мудрик, Т.В.Кудрявцева, В.Ф.Сафіна, В.В.Чесішева, Г.А.Шавіра робиться акцент на професійне самовизначення як на вибір професії або як на процес становлення професіонала. Професійне самовизначення вписується в соціальне самовизначення. Відкритим залишається питання про визначення саме терміну "професійне самовизначення", його механізмів, критеріїв і часових рамок.

У психології окреслені загальні контури проблеми в руслі творчого процесу діяльності, людина у повній мірі виступає як суб'єкт соціальної життєдіяльності, де вона не тільки перетворює дійсність але й саму себе.

Вихідними принципом аналізу закономірностей ходу самовизначення, на нашу думку, є відношення між реалізацією індивідом своєї неповторності (індивідуалізація, відокремлення) та реалізацією індивідом у самовизначенні потреб суспільства (соціалізація, ідентифікація). Особливості цих процесів знаходять своє відтворення в характері самовизначення особистості (О.В.Киричук).

Саме тому основним напрямком у професійному самовизначенні є більш глибоке осмислення особистості як суб'єкта життєдіяльності та життєтворчості, вивчення особистості як індивідуальності, виявлення механізму взаємодії колективності та індивідуальності в структурі особистості студента.

Поняття "особистість" є одним з фундаментальних у сучасній психології, де накопичено великий фактичний матеріал та розроблено ряд цікавих теоретичних підходів. Л.Я.Анциферова, О.Г.Асмолов, О.О.Водальов, І.С.Кон, Ф.Т.Михайлов, В.В.Чудновський, В.В.Давидов визначають особистість через відбиття соціального середовища в індивідуальній свідомості, або через сукупність соціальних ролей, або через соціальну діяльність.

Реальна проблемна ситуація у вивченні індивідуальних якостей і особливостей людини полягає у тому, що спеціалізація та диференціація наук призвели до уособлення і взаємного відчуження різних наукових напрямків, які визначають єдиний об'єкт.

Увага до вивчення індивідуальності особистості в процесі її

професійної підготовки пов'язана насамперед з тим, що лише в індивідуальному може повною мірою проявитися усе різноманіття нахилів та здібностей людини, тільки через індивідуальне здійснюється вираження та приріст нового, індивідуальне виявляється в колективному і є умовою та фактором розвитку особистості. Рушійними силами при цьому стають внутрішні протиріччя, які виникають між різними структурними одиницями, ступенем зняття яких виступає творча активність індивіда.

Взаємодія суспільства та особистості розглядалася суспільними науками як взаємозв'язок двох самостійних замкнених систем. Колективність при такому підході визначалася або як соціальна спільність людей, або як специфічні стосунки у колективах: сумісна діяльність людей, їх співпраця, згуртованість, як феномен групової свідомості, як основа об'єднання людей в асоціацію (В.П.Ратніков); комплекс ідеологічних та психологічних ознак колективу (Д.О.Шерковін). Проте термін "колективність" логічно використовували не тільки як характеристику суспільства, але як психологічну суть людини. Цінними є роботи А.Шопенгауера, Ф.Ніцше, ідеї Леві-Брюля про первісне мислення як світ колективних уявлень, вчення К.Г. Юнга про архетипи колективного несвідомого, ідеї Р.Заззо "про вроджену соціальність людей".

Важливим теоретичним завданням є систематизація знань у межах нетрадиційного підходу у вивченні колективності та індивідуальності як феноменів суб'єктивної реальності (внутрішній світ людини, власне людське в людині, її "Я", самість, самосвідомість, діалогічність свідомості), поданих у роботах М.М.Бахтіна, В.С.Біблера, Г.Буша, П.І.Дубровського, Е.В.Ілленкова, Г.М.Кучинського, Л.А.Радзіковського, А.В. Лук'яненко, В.П.Лузгіна, В.А.Панчуріна.

Особливий інтерес викликають роботи К.О.Абульханової-Славської, Л.М.Ваткіна, К.І.Сарджвеладзе, Г.С.Тарасова, в яких колективність і індивідуальність розглядається у контексті взаємодії особистості і соціального середовища як відкритих динамічних систем, а також окреслені загальні контури в руслі творчого процесу діяльності, де людина виступає як суб'єкт соціальної життєдіяльності, як творець цієї дійсності та себе самого, в дослідженнях,

присвячених самовизначенню особистості (Г.А.Олександров, В.В.Барцалкіна, Р.К.Вірмані, М.В.Гінзбург, Л.І.Подшивайлова, В.Ф.Сафін, Р.Бернс, А.В.Візіна, А.І.Крилов, В.П.Панпурін, Ф.Пятакі, А.Р.Петруліте, Я.Рейковський).

У роботах І.В.Ватіна, М.С.Кагана, О.Л.Киричука, І.С.Кона, О.В.Петровського, А.М.Еткінда, Д.Хабермаса, А.Маслоу, К.Г.Янга виділено ряд характеристик, які дозволили підтвердити існування внутрішньоособистісних феноменів, які розкривають будову інтрасуб'єктивного простору особистості, природу самості, "Я"-особистості.

Цінними для нас є роботи Л.І.Анциферової, В.С.Ератуса, Г.Г.Ділігенського, К.Роджерса, в яких проблема взаємодії колективності та індивідуальності розглядається як засіб самореалізації самоствердження та саморозвитку особистості, а також дослідження В.В.Барсегян, Г.С.Ватішева, Д.В.Богоявленської, Г.Я.Буша, А.М.Попова, присвячені вивченню механізмів творчої діяльності.

Об'єктом дослідження обрано професійне самовизначення молоді на стадії навчання у вузі.

Предметом дослідження є соціально-психологічний механізм взаємодії колективності та індивідуальності у формуванні професійного самовизначення студентів.

Мета дослідження: Визначити особливості професійного самовизначення в умовах взаємодії колективності та індивідуальності в структурі особистості.

Основна гіпотеза: Взаємодія колективності та індивідуальності як інтер-та-інтрасуб'єктивний процес, результатом якого є актуалізація і найбільш повне використання індивідуум своїх можливостей виступає основною умовою і механізмом професійного самовизначення особистості на етапі навчання у вузі.

Для досягнення мети та висунутої гіпотези були поставлені такі завдання:

- визначити специфіку професійного самовизначення на етапі навчання у вузі;
- розглянути категорії "колективність" та "індивідуальність" через поняття взаємодія як інтер-та-інтрасуб'єктивний процес;
- виявити вплив взаємодії колективності та індивідуальності на професійний розвиток студентів.

Методологічною та теоретичною основою були фундаментальні положення і принципи психології: принцип детермінізму та розвитку, єдності особистості, діяльності та свідомості (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв), положення про особистість як активного суб'єкта діяльності та відносин зі світом (С.Л.Рубінштейн, О.М.Леонтьєв, К.О.Абульханова-Славська), принцип системного підходів у вивченні особистості (Б.Г.Ананьєв, Б.Ф.Ломов), основні положення гуманістичних традицій у зарубіжній психології (А.Маслоу, Л.Роджерс, В.Франкл).

Для підтвердження висунутої гіпотези та розв'язання завдань дослідження використовувалися такі методи: спостереження, бесіда, анкетування, експеримент, аналіз результатів діяльності, методика "Орієнтовна анкета" М.Кучера і В.Смєкала (адаптована Н.М.Пейсаховим), методика РОІ (особистісний орієнтаційний опитувальник Е.Шострома), методика "Опитувальник самоставлення" В.В.Століна, "Опитувальник структури темперамента" В.Н.Русалова.

Статистична обробка матеріалу здійснювалася за допомогою ЕОМ в використанні процедур кореляційного та факторного аналізу.

Наукова новизна дослідження полягає в тому що, проведено теоритичний аналіз та виділено психологічні особливості професійного самовизначення на стадії навчання у вузі, виділено та описано види і функції взаємодії колективності та індивідуальності у професійному розвитку особистості студента, у ролі самостійного об'єкта аналізу розглянуто самоактуалізацію особистості на стадії професійного самовизначення, розроблено теоретичну модель взаємодії колективності та індивідуальності як феномену інтрасуб'єктивного простору особистості.

Теоретичне значення дослідження полягає в уточненні і подальшій розробці проблеми колективності та індивідуальності як феноменів об'єктивної і суб'єктивної реальності, в осмисленні понять "колективність" та "індивідуальність" через категорії "взаємодія" як інтер-та інтрасуб'єктивний процес і значення цієї взаємодії у становленні професіонала.

Практична цінність дослідження полягає у визначенні критеріїв рівня професійного самовизначення особистості студента, розкритті соціально-психологічних умов стимуляції росту рівня професійного самовизначення у вузі дає можливість педагогічного управління цим процесом. Отримані результати можуть

використовуватися при розробці методичних рекомендацій для професійного розвитку студентів, а також для оптимізації діяльності психологічної служби вузу. Основні результати та висновки дослідження використані під час проведення семінарських та практичних занять з 31 студентами філософського факультету Київського держуніверситету та студентами математичного, біологічного, історичного і географічного факультетів Чернівецького держуніверситету.

Надійність та вірогідність наукових результатів обумовлена виконанням в роботі сучасних методик дослідження та методів обробки експериментальних даних, проведенням співставлення результатів роботи з літературними даними.

На захист виносяться такі основні положення:

- 1) професійне самовизначення особистості - процес тривалий, нелінійний, а також є періодом життя, залежним від вікових характеристик, ситуації, оточення, який має свої особливості на кожному етапі становлення професіонала.
- 2) Рівень розвитку самоактуалізації особистості зумовлює якісний зміст та формально-динамічні характеристики професійного самовизначення на стадії навчання у вузі.
- 3) Взаємодія колективності та індивідуальності як інтер-та-інтрасуб'єктивний процес (збалансований, гармонійний та розбалансований, конфліктний) подано двома сторонами: самотворенням і самореалізацією.

Апробація роботи: Матеріали дисертації були представлені на Всесоюзній науковій конференції "Проблеми психології творчості у роботі з людьми (Гродно, 1990) на міжвузівській науково-практичній конференції "Психолого-педагогічні проблеми науково-технічної творчості учнів (Ніжин, 1990), на обласній науково-методичній конференції "Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти і створення цілісної системи безперервної підготовки вчителів (Чернівці, 1990), на Міжнародній науково-практичній конференції "Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості". (Луцьк, 1994), на Міжнародній наук.-практ. конф.

Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства (Чернівці, 1994), на засіданні психолого-педагогічної лабораторії Педагогічного Товариства України "Колектив і особистість" (Київ, 1990). Дисертація обговорювалася на засіданні кафедри психології та соціології

Чернівецького держуніверситету (1994), на засіданні кафедри соціальної та педагогічної психології Київського університету ім. Тараса Шевченка (1994).

Публікації: проблема та результати дослідження висвітлені у шести публікаціях.

Структура і об'єм дисертації: Дисертація складається зі вступу, двох глав, заключення, списку літератури. Роботу викладено на *110* сторінках, у ній подано 5 малюнків, 8 таблиць, список літератури зі *100* найменувань та додатки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі дисертаційної роботи обгрунтовано актуальність теми дослідження, сформульовані мета, гіпотеза, новизна, теоретична і практична цінність роботи, вказано об'єкт, предмет, завдання дослідження, а також основні положення, що виносяться на захист, подано дані про апробацію роботи.

Перша глава "Визначення методичних підходів до розв'язання проблеми взаємодії колективності та індивідуальності у стимуляції професійного самовизначення студентів" присвячена аналізу літератури по темі дисертаційної роботи.

Розглядається сучасний стан проблеми самовизначення, зокрема професійного самовизначення особистості. Аналіз літератури з даної проблеми дав можливість виділити декілька підходів до проблеми самовизначення в цілому, зокрема і професійного самовизначення: філософсько-соціологічний (М.І.Руткевич, І.Р.Кяган, М.Х.Тітма, О.Г.Спіркін, А.М.Титаренко, В.І.Шубіна та інші); Соціально-психологічний (К.О.Абульханова-Славська, І.Р.Кон, А.В.Петровський, В.А.Ядов та інші); психолого-педагогічний (О.Г.Асмолов, А.В.Мудрик, Т.В.Кудряцева, В.Ф.Сєфін, В.В.Чебишева, Г.А.Шавір та інші). Особливо численними є праці, в яких розглядаються соціально-психологічні фактори впливу на формування намірів у руслі загальної проблеми профорієнтації та профвибору і які оптимізують вибір та входження в професію після закінчення середньої школи (В.В.Водзинська, М.А.Добринін, А.М.Кухарчук, А.Б.Цинципер, М.Х.Тітма, В.В.Фатихова).

При цьому зверталася увага на те, що самовизначення як процес, як період життя, як особистісний ріст не можна обмежувати часовими рамками, як не можна обмежити часовими рамками особистісний ріст, хоча, звичайно, вони відбуваються у

певному життєвому просторі і в конкретному історичному часі, в якому проходить життя окремого індивіда.

Підкреслюється думка, що першочерговим завданням у вивченні особливостей професійного самовизначення особистості на етапі навчання у вузі є виділення цінностей, пов'язаних з вищою школою: а) самоцінність особистості кожного студента; б) цінність студентства як особливої соціальної групи; в) цінність конкретної професії; г) цінність вищої освіти. Особливо підкреслюється значення, якого набуває вивчення проблеми суб'єктивного фактору навчання, індивідуалізація навчання і виховання, врахування рівня розвитку особистісних і професійних якостей кожного студента. Акцентується увага на тому, що освіта повинна розглядатися не просто як технологія, а як прогресивне відтворення культури, підкреслені ролі внутрішнього моменту самовизначення.

Враховуючи специфіку нашого дослідження увага зверталася тільки на особливості, які пов'язані з учбовим періодом в онтогенезі професіонала, а саме з особливістю професійного самовизначення на етапі навчання у вузі. Якщо умовно поділити цей період на три етапи: довузівський, вузівський, післявузівський, то аналіз літератури і експериментальні дослідження дають нам право стверджувати, що метов вузівського етапу є формування у студентів професійної самосвідомості як найважливішого фактора професійного самовдосконалення особистості. Зверталася увага на те що особливостями самосвідомості студента є прагнення до відкриття свого внутрішнього світу, виражена спрямованість на майбутнє, автономізація моральної самосвідомості, відносна стабілізація процесів самосвідомості: висока самокритичність, помітний перехід від орієнтації на оцінку інших людей до орієнтації на самооцінку, прагнення до самоствердження в студентській групі та інші.

Звернуто увагу на два основні підходи щодо вивчення взаємодії колективності та індивідуальності. В рамках традиційного підходу ці феномени розглядалися як об'єктивні реальності. В рамках нетрадиційного підходу - як суб'єктивні реальності. Важливість дослідження суб'єктивної реальності відмічалася багатьма відомими психологами. С.Л.Рубінштейн виходив з того, що зовнішні впливи завжди діють опосередковано через внутрішні умови; Б.Г.Ананьев підкреслював роль

індивідуальної структури особистості в утворенні злвного середовища розвитку; О.М.Леонтьєв вважав, що у психології проблема сприйняття повинна ставитись як проблема побудови у свідомості індивіда багатомірного образу світу, образу реальності. За словами Б.Ф.Ломова "психологію цікавить, насамперед те, яким чином соціальна програма відтворюється і трансформується у свідомості конкретного індивіда і як вона стає внутрішнім фактором розвитку особистості". Цей підхід передбачає руйнування раніше сформованих стереотипів наукового пізнання, які ще донедавна здавалися абсолютно правильними, а також виробку і свого концептуального апарата.

Підкреслюється думка, що людина усвідомлює себе як індивідуальність завдяки саме виділенню свого "Я" з оточуючого середовища, відокремленню себе у своїй свідомості як деякого центру оточуючого світу. Тому основним поняттям нової моделі може бути поняття "Я" як результат виділення самої себе з оточуючого середовища, яке дозволяє їй відчувати себе суб'єктом своїх фізичних і психічних станів, дій і процесів, переживати свою цілісність і тотожність з самов собою як відношення свого минулого, теперешнього і майбутнього.

Особлива увага зверталася на теоретичні дослідження І.С.Кона, в яких "Я" - активна цілісність, не просто особистість, а особистість яка розглядається зсередини, її самість, яка означає самоідентичність, справжність, одноособистість. "Я" має дві сторони: "Я" - дієче, "Я" - рефлексивне. Для нашого дослідження "Я"-рефлексивне набуває більшого значення, тому що відтворює зміст особистості та є основою прогнозу поведінки людини в конкретній ситуації. Продуктом "Я"- рефлексивного є "Я-концепція", яка являє собою сукупність настанов, спрямованих на себе. Виходячи з цього, можна всі самонастанови особистості поділити на два види. Перший вид настанови, які орієнтовані на суспільство, колектив, інших людей і відтворюють усвідомлення, оцінювання і переживання суб'єктом своїх зв'язків з ними, свої значимості для них, а також соціально-типових собі відтворюють зміст колективності. Таким чином, колективність як система настанов має три компоненти: когнітивний, афективний, ціннісний.

Другий вид настанов - це настанови, які орієнтовані на самого суб'єкта та які проявляються через усвідомлення, оцінювання і переживання суб'єктом своїх індивідуальних рис

(побажань, потреб, здібностей, можливостей..), відтворюють зміст індивідуальності. Індивідуальність є основою унікальності особистості, її автономізації, формування творчого потенціалу.

Ми вважаємо, що колективність та індивідуальність як об'єктивні та суб'єктивні реальності, як настанови, орієнтовані на інших і на себе, виникають майже одночасно або існують одночасно, і це закономірно, тому що людина усвідомлює себе через усвідомлення найближчого оточення та через усвідомлення себе усвідомлює іншого, при цьому спостерігається зближення і гармонізація цих процесів. Разом з тим, цей процес не можна кваліфікувати як односпрямований прямолінійний рух, він містить внутрішнє протиріччя, вирішення якого стимулює становлення творчої індивідуальності. Виходячи з цього взаємодія колективності та індивідуальності можна розглядати як збалансований (гармонійний) або розбалансований (конфліктний) процес. Конфліктний тип взаємодії характеризується перевагою або колективності, або індивідуальності.

Гіпертрофія колективності та ігнорування суб'єктивного, особистого, індивідуального проявляється у конформізмі особистості, відсутності власної думки, деперсоналізації та веде до знищення або заміни суб'єктивного об'єктивним, особистого - загальним, онтогенеза - філогенезом, творчості - автоматичним розвитком, і навпаки, абсолютизація індивідуальності виражається у крайньому негативізмі, індивідуалізмі, в усвідомленні власного "Я" як понадцінності, що веде до повної персоніфікації ідей, авархії та свавілля.

Гармонійний тип взаємодії передбачає розумне сполучення суспільних і особистих інтересів, однакового розвитку почуттів "Я", "МИ", "МОЄ", "НАШЕ".

Функції взаємодії колективності та індивідуальності поділяються на зовнішню, спрямовану на становлення і розвиток соціальної спільності, в яку включена особистість, тобто функцію колективотворення, і внутрішню, спрямовану на формування структури самої особистості, а саме таких її потреб як потреба у контактах, коханні, визнанні, оцінці та повазі, самоствердженні, самореалізації та самоздійсненні. Однією із задач прикладного вивчення колективності та індивідуальності є діагностика їх співвідношення та взаємодії, вирішення якої дозволяє прогнозувати поведінку особистості у конкретній ситуації

здійсненню необхідної корекції поведінки, формування адекватної "Я" концепції. Підсумовуючи викладене можна сказати, що діалектика взаємодії колективності та індивідуальності знаходить, на наш погляд, найбільш яскравий прояв у професійному самовизначенні студентів. Діалектика єдиних зовнішніх та внутрішніх факторів самовизначення виступає як основоположний методичний принцип, з якого слід всебічно виходити для подальшого вдосконалення системи навчання взагалі та управління процесом професійного самовизначення у вузі зокрема.

Розкрито основні положення гуманістичного підходу до вивчення особистості. Цей підхід заснований на гуманістичній філософії, головне положення якої полягає у тому, що будь-яке знання невід'ємне від природи людини і її основних потреб. Гуманістичний підхід постулює те, що в кожній людині, існує орієнтація яка штовхає її на реалізацію своїх можливостей (Маслоу, Роджерс) При розкритті основних положень теорії самоактуалізації особлива увага звертається на справжнє "научіння" (внутрішнє) як на основну мету навчання дорослих і будь-якого навчання.

Друга глава "Дослідження залежності професійного самовизначення від характеру взаємозв'язку колективності та індивідуальності" містить опис основних етапів процедури, методик дослідження, аналіз основних результатів експериментального дослідження.

Описано організацію першого етапу емпіричного дослідження, охарактеризовано вибірку респондентів. Другий етап роботи полягав саме в проведенні експериментального дослідження, обробці отриманих результатів та їх інтерпретації.

У дослідженні взяли участь 313 студентів I-4 курсів Київського університету ім. Тараса Шевченка і Чернівецького держуніверситету ім. Ю.Федьковича. Якісний склад даної вибірки визначається метов і завданнями нашої роботи.

Вибір експериментальних методів визначався на основі результатів теоретичного аналізу і у відповідності до основної гіпотези, мети і завдань дослідження.

Проаналізовано основні результати імперичного дослідження, дано психологічну інтерпретацію отриманих

кореляційних взаємозалежностей.

Як вже підкреслювалося, особливістю або основним новоутворенням у розвитку особистості студента в формуванні професійної свідомості, одним з проявів якої є самоактуалізація особистості як певне прагнення до повного вияву і розвитку своїх особистісних можливостей, як основна інтегральна характеристика цілісності особистості та механізм взаємодії колективного та індивідуального початків у свідомості людини.

Особливості самоактуалізації особистості студента та її зв'язок з професійним самовизначенням вивчалися за допомогою методики РОІ Е.Шострома. У дослідженні за цією методикою взяли участь 236 студентів. Базовим у проведенні цього дослідження був географічний факультет Чернівецького держуніверситету, де нами обстежено 97 студентів I-4 курсів. Для характеристики професійного самовизначення ми ввели поняття рівня професійного самовизначення, який характеризує якість ставлення особистості до себе як до суб'єкта певної професійної діяльності. Профілі людей, які мають достатньо високий рівень самоактуалізації, містяться між значеннями від 0,51 до 0,60; середній - від 0,41 до 0,50; і низький - від 0,30 до 0,40. У всій вибірці можна виділити високі значення самоактуалізації, 77% студентів належать до високого та середнього рівня самоактуалізації.

Таблиця
Розподіл студентів I-4 курсів за рівнями
самоактуалізації (в %)

курс	I високий	II середній	III низький
I	28	42	30
II	32	44	24
III	44	38	18
IV	40	42	18

З даних таблиці видно, що значна частина студентів (44%) відноситься до середнього рівня самоактуалізації, відсоток студентів які належать до рівня вищого ніж середній збільшується у залежності від курсу, починаючи від 28% на молодших до 44% на старших, аналогічний розподіл спостерігається для низького рівня самоактуалізації, який зменшується з 30% на молодших курсах до

18% - на старших. Для однорідної вибірки отримано аналогічну закономірність.

Слід зазначити, що шкала підтримки є базовою, фундаментальною шкалою самоактуалізації і визначає ступінь самодетермінації поведінки. Середній бал за цією шкалою для всієї вибірки - 0,4316. Внутрішня підтримка втілена у вірі у свої сили, у високій самооцінці, у стійкому позитивному ставленні до себе є важливим детермінантом особистісного і професійного росту, самовизначення і самоздійснення особистості.

До основних шкал, крім шкали підтримки, належить шкала орієнтації у часі. Привертає увагу те, що понад 60% студентів відносяться до низького рівня самоактуалізації за цією шкалою, а це говорить перш за все про те, що основну масу студентів, а до четвертого курсу понад 73% характеризує слабе усвідомлення часу, як системи взаємозумовлених міжподійних зв'язків. Вони не уявляють своїх професійних перспектив, себе в майбутній професії. Якщо вони ще й усвідомлюють себе як студентів біологів, географів... у той же час зовсім не усвідомлюють себе як викладачів біології..., або інженерів вчених з даного профілю. Часовий компонент є суттєвою характеристикою динамічних особливостей поведінки і саморозвитку особистості, а висока позитивна кореляція зі шкалою самоприйняття (0,492) говорить про важливість бачення не тільки перспективи у професії, але й себе у цій професії.

Шкала самоповаги має значення вищі за середні по всій виборці студентів і складає (0,510), з діапазоном індивідуальних відмінностей від 0,13 до 0,93, і високо позитивно корелює зі шкалою самоприйняття (0,323) утворюючи разом із нею блок самосприйняття. Ці шкали характеризують позитивне ставлення до своєї особистості, до своєї індивідуальної неповторності, віру у свої внутрішні нереалізовані потенції, що може бути, на нашу думку, однією з рушійних сил прогресу самовизначення особистості у вузі. Самоактуалізуюча особистість являє собою діалектичну єдність інтер- та інтраіндивідуальних зв'язків, які забезпечують виникнення і розвиток її як індивідуальності.

Серед численних потреб особистості студента особливо необхідно виділити пізнавальні потреби, а саме прагнення людини до набуття знань про оточуючий світ. За рівнями самоактуалізації студенти розподілилися таким чином: до високого - 36%, до

середнього - 22%, до низького - 42%. Як бачимо, більшість студентів не має потреби у придбанні нових знань, а також і у професійному рості. Слід підкреслити також тенденцію у зниженні потреби у знаннях в залежності від курсу.

Шкала креативності вимірює вираженість творчої спрямованості особистості. Високий бал за цією шкалою свідчить про прагнення особистості до творчої діяльності, прийняття творчості як вищої цінності. Тільки незначна доля студентів (15,3%) отримали високий бал за цією шкалою, 31,4% - середній, більше половина усіх студентів, а саме 53,4% - низький бал. Цей результат можна було передбачити, тому що основна маса студентів не орієнтується у часі, замкнена у своєму світі, не потребує нових знань, тому, звичайно, вона не має потреби в оригінальних формах навчання, у творчості.

У заклученні дисертації підсумовуються результати проведеного дослідження, які підтверджують висунену гіпотезу і тези, винесені на захист, визначаються перспективні напрямки подальшої розробки досліджуваної проблеми, формулюються головні висновки. Особливо підкреслюється думка, що у молодіжному середовищі домінує тенденція якоюсь втечі від основних суспільних проблем, зосередження на собі не в плані свого розвитку і вдосконалення, а в плані розв'язання якихось проблем побутових, вони зосереджені більше на судженнях, оцінках, менше на реальних діях і вчинках. При цьому однією з основних для них виступає соціальна захищеність, близькість-віддаленість до влади, якихось розподільчих механізмів, бідності-богатства, залежності-незалежності від обставин. Ці дуже спрощені моделі стимулюють активізацію і викривають основні протиріччя сучасної вищої школи.

- Між зростаючими вимогами, висунутими суспільством кожному спеціалісту та зниженням рівня напруження, яким студенти обмежують свій особистісний та професійний ріст. З'ясування причин зниження потреби у знаннях є однією з основних проблем психології та педагогіки вузу. Успіх у задоволенні пізнавальних потреб зумовлений особистісними параметрами діяльності студентів, а саме стійкого системного відношення людини до оточуючого її світу, а також до самої себе.

- Спеціалізація веде не до конкретизації орієнтації студента у професії та в часі, в навпаки розсуває часові межі настільки, що

людина губиться у часі. Пояснення можна знайти лише у тому, що не має, точніше вуз не дає орієнтацію, по-перше, на перспективу, тобто на конкретну професію, по-друге, навчання у вузі майже не пов'язується з цією майбутньою професією, знання накопичуються за ради знань, теоретичний курс відірваний від практичного, по-третє, не має соціального захисту.

- Основна маса студентів не орієнтується у часі, замкнена у своєму світі, не потребує нових знань, тому вона не має потреби в оригінальних формах навчання, у творчості.

- Часовий компонент є суттєвою характеристикою динамічних особливостей поведінки і саморозвитку особистості, а висока позитивна кореляція зі шкалою самоприйняття говорить про важливість вивчення не тільки перспективи в професії але й себе в цій професії.

- Дуже високий бал по шкалі сензитивності, характеризує боязкість, соромливість, вразливість, здатність до тривалого переживання минулих або майбутніх подій.

- Цінність вищої освіти, цінність професії якою опановує індивід, самоцінність особистості кожного студента - це те що повино культивуватися виховуватися і розвиватися у вузі.

- Професійне самовизначення, як складова частина особистісного самовизначення - процес тривалий, необмежений часовими рамками, нелінійний, а також період життя людини, залежний від вікових характеристик, ситуації, оточення, який має особливості на кожному етапі становлення професіонала.

- Особливістю професійного самовизначення на етапі навчання у вузі є формування професійної самосвідомості, основними характеристиками якої є прагнення до відкриття свого внутрішнього світу, виражена спрямованість на майбутнє, автономізація моральної самосвідомості, відносна стабілізація процесів самосвідомості, висока самокритичність, помітний перехід від орієнтації на оцінку інших людей до орієнтації на самооцінку і прагнення до самостверження у групі та інше.

- Одним із проявів професійної самосвідомості студента є самоактуалізація як певне прагнення до повного вияву і розвитку своїх особистісних можливостей, як основна інтегральна характеристика цілості особистості та механізм взаємодії колективного і індивідуального початків у самосвідомості людини.

- Рівень розвитку самоактуалізації особистості зумовлює

якісний зміст і формально динамічні характеристики професійного самовизначення на етапі навчання у вузі.

Перспектива подальшого дослідження бачиться в розробці та експериментальній перевірці феноменів "колективність та індивідуальність в системі індивід-референтна група.

Основний зміст дисертаційної роботи відображено у таких публікаціях

1. Розуміння в контексті формування свідомості та самосвідомості Респ. міжвід. наук. зб. Вип. 75. Київ, "Либідь". - 1991. - С. 94-100. (у співавт.)

2. Взаємодія колективності та індивідуальності як психологічна проблема // Проблеми соціальної психології. Міжвідомчий науковий збірник. Вип. I. Питання теорії та практики сучасної психології - К.: "Либідь", 1992. - С. 24-28. (у співавт.)

3. Індивідуальное и общественное в формировании личности как субъекта творчества / Психолого-педагогичні проблеми науково-технічної творчості учнів. Тез. доп. міжвуз. науково-практичної конференції. - Ніжин, 1990. - С. 15-16.

4. Професійне самовизначення студентів у контексті самореалізації особистості // Всесоюзний з'їзд працівників народної освіти і створення цілісної системи безперервної підготовки вчителів. Тез. доп. обл. наук.-метод. конф. Чернівці, 1990. - С. 24-26. (у співавт.)

5. Особливості самосвідомості студентів на етапі професійного самовизначення // Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тез. доп. Міжнар. наук.-прак. конф. Луцьк. 1994. - С. 404-406.

6. Взаємодія колективності та індивідуальності в структурі особистості. Тез. доп. Міжнар. наук.-практичної молодіжної конф. // Молодь і проблеми конфлікту в період переходу до демократичного суспільства. - Чернівці, 1994. - С. 299.

Bodnar A. Ya. "Interaction of Collective Nature and Individuality in Professional Self Determination Stimulation" [manuscript]

The thesis is submitted for a Candidate's Degree [Psychology] on 19.00.07 speciality "Pedagogical and Age Psychology". Defence of the thesis will be held at the Institute of Psychology of the Ukrainian Academy of Pedagogical Sciencs, Kiev, 1994.

Within the frameworks of the research professional self-determination peculiarities of a person on educational level at a higher educational establishment are investigated and the categories "Collective Nature" and "Individuality" as an inter- and intrasubjective process and influence of the latter on students' professional formation are considered.

The main principle in analysis of professional self-determination course peculiarities was correlation between realisation of his singularity by individual [individualisation, isolation] and individual's realisation in society's requirements self-determination [socialisation' identification]

It was stressed that peculiarity or main new-formation in development of the student's self-formation of professional self-consciousness and self-actualization is one of the ways of its manifestation as a definite aspiration for more complete discovery and development of individual possibilities' as main integral characteristics of individual's integrity' and mechanism of collective and individual elements interaction in man's self-consciousness.

Collective nature and individuality are considered as objective and subjective realities, and their interaction is investigated as balanced [harmonic] or unbalanced [conflicting] process.

Воднар А. Я. "Взаимодействие коллективности и индивидуальности в стимуляции профессионального самоопределения" (рукопись). Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Защита состоится в Институте психологии АПН Украины, г. Киев, 1994 год.

В диссертационном исследовании раскрываются особенности профессионального самоопределения личности на этапе обучения в вузе, рассматриваются категории "коллективность" и "индивидуальность" как интер- и интрасубъективный процесс и влияние этого процесса на профессиональное становление студентов.

Основным принципом анализа закономерностей хода профессионального самоопределения было соотношение между реализацией индивидом своей неповторности (индивидуализация, обособление) и реализация индивидом в самоопределении потребностей общества (социализация, идентификация).

Подчеркивалось, что особенностью или основным новообразованием в развитии личности студента является формирование профессионального самосознания, одним из проявлений которого выступает самоактуализация, как определенное стремление к возможно более полному выявлению и развитию личностных возможностей, как основная интегральная характеристика целостности личности и механизм взаимодействия коллективного и индивидуального начал в самосознании человека.

Коллективность и индивидуальность рассматриваются как объективные и субъективные реальности, а их взаимодействие как сбалансированный (гармонический) и разбалансированный (конфликтный) процесс.

Самосвідомість, професійне самовизначення, колективність, індивідуальність, самоактуалізація.

Яким -

Підписано до друку 27.10.1994р.Об'єм 0,9.Формат 60x84 1/16
Друк офсетний.Тир.100пр.Зам.279.Безплатно.
ЛОД УЛПУ ім.М.П.Драгоманова,Київ,Пирогова,9.

AE 31.199
AB 31.199